

Handelshögskolan

Karlstad Business School

Fredrik Palmborn Olofsson

Interneringsläger i Helvetet

En vardag i Rengsjös interneringsläger: Berga

Historia II med didaktisk inriktning

B-uppsats

Termin: 2023-05-29

Handledare: Sofi Vedin

Handelshögskolan
vid Karlstads universitet 651 88 Karlstad
Tel: 054 700 10 00
E-mail: handels@kau.se kau.se/hhk

Interneringsläger i Helvetet

En vardag i Rengsjös interneringsläger: Berga

Fredrik Palmborn Olofsson

Karlstad Universitet

Läraprogrammet

Nivå/Högskolepoäng 10,5

Handledare: Sofi Vedin

Examinator: Mikael Svanberg

Datum 16/5-2023

21

1. Inledning	2
1.1. Problemformulering.....	2
1.2 Syfte och frågeställningar.....	2
1.3 Undersökningsfrågor.....	3
1.4. Bakgrund.....	3
1.4.1 Interneringsläger eller koncentrationsläger?.....	3
1.4.2 Varför internering i neutrala Sverige?.....	4
1.5. Metod.....	5
1.6. Källor och Källkritik.....	7
1.7. Avgränsningar.....	8
1.7.1 Framtida syften och frågeställningar.....	8
1.8. Forskningsläge.....	8
2. Undersökning	10
2.1 Vardagen i lägret.....	10
2.1.1 De arbetande i lägret.....	10
2.1.2 Internerna och köket.....	11
2.1.3 Bestraffningar och lägerdirrektiv.....	11
2.1.4 Ransonering och Kristidsnämndens ökade kostnader.....	13
2.1.5 Natliga kontroller och Högboms förändring.....	14
2.2 Upplopp och förändring.....	14
2.2.1 Kvällen innan upploppet.....	15
2.2.2 Marschen mot Bollnäs.....	16
2.2.3 Efterspel.....	17
3. Avslutande diskussion/Slutdiskussion/Analys	17
4. Sammanfattning	19
5. Käll- och litteraturförteckning	20
5.1 Litteratur.....	20
5.2 Artiklar.....	20
5.3 Arkiv.....	20
5.4 Online Material.....	20

1. Inledning

1.1. Problemformulering

Under många år har frågan om Sveriges neutralitet i andra världskriget debatterats och diskuterats¹. När dessa frågeställningar väcktes har även frågan om svenska interneringsläger eller koncentrationsläger kommit på tal. Problemet är att många av dokumenten hemligstämplades fram till 1994 och minnena har hållits tillbaka av medborgarna själva då ämnet är en jobbig period i det svenska medvetandet över Sveriges agerande².

Sverige under andra världskriget var ett land med många konflikter³. Man gjorde allt för att hålla sig utanför det brutala kriget som härjade i Europa. Alla städer och byar i landet var tvungna att dra sitt strå i stacken. Till exempel en liten by utanför Bollnäs vid namn Rengsjö.

Här fanns ett interneringsläger vid namn Berga lägret där olika människor från många länder internerades i statens försök att hålla god fot med den krigsmakt som det gick bra för under kriget⁴. Människorna i bygden var väl medvetna om att lägret existerade men på grund av att lägret skulle hållas hemligt blev skrönorna och tankarna många. Än idag undrar invånarna vilken roll lägret hade och hur de internerades samt de som arbetade där hade det under tiden lägret var i bruk. Hur deras rutiner, vardag och liknande såg ut. Medan tiden går och folkets lust för svar om Berga lägret bara växer och växer i en tid som kantas av oro och krig skapas återigen nya frågor och tankar kring lägret i Berga.

Därför bör själva vardagslivet för både de internerade och de som arbetade där studeras mer för att kunna ge en rättvis bild hur lägret fungerade och försöka förstå vad som drev fångarna till ett uppror som resulterade i bättre villkor för de internerade.

Det är viktigt att inte glömma bort den tid som har varit när de inblandade sakta men säkert viker in åren och vandrar vidare vilket gör detta arbete till synnerligen viktigt för att eftervärlden skall kunna få, om än lite, kunskap om hur vardagen för dessa individer som var inblandade i lägret såg ut.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka vardagslivet och den dagliga verksamheten i Rengsjö interneringsläger mellan åren 1942 och 1945 samt vad som ledde till fångupprorer i November 1944.

¹ Kenneth Gustafson, *Bombattentat och interneringsläger: Händelser i Sverige under andra världskriget*, Andra upplagan uppl. (Kungälv: Contextus Mediateknik AB, u.å.).

² *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga* (Natur & Kultur Allmänlitteratur, 2018).

³ Gustafson u.å. In

⁴ Gustafson u.å.

1.3 Undersökningsfrågor

- Hur såg vardagen och verksamheten ut för de internerade människorna samt de som arbetade i interneringslägret Berga i Rengsjö under åren 1942 och 1945?
- Hur gick fångupproret 1944 till och vilka tänkbara förklaringar finns till varför det skedde?

1.4. Bakgrund

Under uppväxten har många personer i bygden fått höra att det har funnits ett koncentrationsläger i Rengsjö och hur hemskt det var men inte vetat vad det betyder. Förintelsen har man läst om i skolan och många blir förfärade när man hör att sin egen bygd har varit del av detta. Dock är själva benämningen koncentrationsläger felaktig då det är en stor skillnad på ett koncentrationsläger och ett interneringsläger. Därför finns det ett behov att inte bara skapa kunskap om vad skillnaden är utan också öka förståelsen om vad ett interneringsläger var samt hur vardagen såg ut för personerna som arbetade och levde där.

Rengsjö är en liten by utanför staden Bollnäs. Den primära inkomstkällan för många som bodde och fortfarande bor i byn är jord och skogsbruk. Än idag är det svårt att inte bli igenkänd om man en gång föds i byn och det är typiskt för små orter med få invånare.

Människorna som blev internerade här var utlänningar som hade varit eller var misstänkta för kriminella handlingar i sina hemländer⁵. Dock fram till krigets slut var majoriteten kommunister och motståndsmän då man ville undvika att Tyskland skulle anfalla Sverige.

De flesta internerade var norrmän och danskar men även några polacker blev internerade i lägret⁶.

Statens utlänningskommission som bestämde att lägret skulle ligga just i Berga ansåg att platsen var lämplig då det dels låg ute i skogen och långt från civilisationen, dels att rymningsförsök skulle avskräckas⁷.

1.4.1 Interneringsläger eller koncentrationsläger?

När man talar om koncentrationsläger i Sverige menar man egentligen interneringsläger. Dock var situationen i dessa läger ofta mycket stränga för de internerade vilket resulterade i att man jämförde dessa läger med lägren i Tyskland under samma period. Man ansåg att det inte var någon skillnad på dessa och på grund av detta kallade man interneringslägret för koncentrationsläger⁸.

Enligt Svenska akademins ordlista från 1926 förklaras Interneringsläger på följande vis:

⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv. F 1

⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. F 1

⁷ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

⁸

“läger för politiska fångar.”

Ett koncentrationsläger förklaras som:

“läger där stora grupper av civilpersoner interneras på obestämd tid. Koncentrationsläger upprättas oftast i krigstider som tillfälliga interneringsläger för personer som anses utgöra ett hot mot nationen eller regimen. I dessa läger förs de personer samman, det vill säga koncentreras, som på grund av sin nationella, etniska, religiösa, klassmässiga eller politiska tillhörighet betraktas som farliga, opålitliga eller oönskade. De har alltså i strikt bemärkelse inte begått något brott.”

Dessa förklaringar är snarlika varandra men man talar om en mycket viktig skillnad att i Nazisternas koncentrationsläger var syftet att utrota icke önskvärda människor medan i ett interneringsläger var syftet att hålla koll på människor som kunde vara ett hot mot samhället och kunde släppas fri efter en viss tid. Det är mycket viktigt att kunna dessa begrepp för att förstå skillnaden mellan Sveriges läger gentemot Tysklands läger under andra världskriget.

Utan att förminska situationerna i lägren och de intagnas eller arbetandes situation är en enkel förklaring att det var en uppsamlings och förvaringsplats för av staten ansett farliga människor som skulle kunna underminera Sveriges neutralitet i kriget samt bedriva samhällsomstörtande verksamhet från främmande makt⁹. Exempelvis om man spred propaganda eller uppvisade ett icke önskvärt beteende såsom att vara pacifist eller för vänlig mot den vid tidpunkten förlorande sidan i kriget.

En annan viktig skillnad är att en person kunde bli dömd till fängelse om denne begått brott inne i själva interneringslägret vilket inte förekom i ett tyskt koncentrationsläger. Således kan slutsatsen dras att även om själva orden kan ställas som synonymer mot varandra är det stor skillnad. Slutmålet med frigivning eller deportation i ett interneringsläger istället för likvidering i ett koncentrationsläger är sådant.

Anledningen till att begreppet koncentrationsläger har tagits i bruk är de många historier som kommit från de internerade¹⁰. Bland annat en person som lyckades rymma från lägret Bergen Belsen som jämförde förhållandena som snarlika.

1.4.2 Varför internering i neutrala Sverige?

Sveriges position under andra världskriget var komplicerad. Precis som sina nordiska grannländer Danmark, Norge och Finland skulle länderna hålla sig utanför den globala konflikt som annalkades¹¹. Under ett radiosant tal uppgav den dåvarande Socialdemokratiska statsministern Per Albin Hansson att:

⁹ Gustafson u.å.

¹⁰ Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga 2018.

¹¹ Gustafson u.å.

“För oss svenskar gäller det nu att med lugn beslutsamhet endräkteligen samlas kring den stora uppgiften att hålla vårt land utanför kriget, att vårda och värna våra omistliga nationella värden och att på bästa sätt bemästra den onda tidens påfrestningar. Den vilja till fullständig neutralitet, som besjalar och enar vårt folk, har efter samråd med riksdagens representanter i utrikesnämnden av regeringen idag officiellt kungjorts. Ingen kan betvivla dess uppriktighet och beslutsamheten bakom densamma.”

Svenskarna skulle alltså vara beredda på att göra vad som helst för att hålla kriget utanför sitt eget land. Kristidslagar inrättades och yttrandefriheten fick kliva åt sidan för att kunna blidka den vid tiden starkaste parten i kriget: Tyskland med Adolf Hitler i spetsen. Socialstyrelsen i samråd med utlänningskommissionen fick då i uppgift att utreda och utveckla ett system så personer som kunde skada Sveriges anseende negativt kunde hållas under god uppsikt och i värsta fall tas i förvar. Det man såg framförallt var Hitlers hat mot judar och kommunister. För att visa för Hitler att Sverige verkligen inte var ett hot började man övervaka dessa grupper för att se till så ingen politisk verksamhet bedrevs eller spioneri.

¹²

Allt eftersom kriget begicks och de Allierades och Sovjetunionens framgångar svängde den svenska inställningen till Tyskland och därmed även Socialstyrelsen och Utlänningskommissionens målgrupp för internering¹³. I början av 1942 togs beslutet att öka antalet läger då fler människor började fly till Sverige. När det tidigare varit personer som flytt Nazisternas förföljelse och inhemska Kommunisterna som behövts interneras började nu en ny grupp att dyka upp: norska och danska quislingar och kollaboratörer samt deserterande tyskar. Således behövdes fler anläggningar upprättas.

Man tittade först och främst på platser som skulle vara avskilda, lätta att transportera till samt att potentiella rymningsförsök skulle avskräckas på grund av lägrets positionering såsom mitt i en skog eller långt bort från civilisationen.

1.5. Metod

Arbetsformen som används är en innehållsanalys. Detta innebär att källmaterialet har lästs flera gånger för att sedan leta efter vissa fraser och ord som sedan har hjälpt till att svara på den givna frågeställningen. Därefter delades materialet in i olika delar där de meningsbärande bitarna användes för att korta ner källans innehåll för att sedan bilda en neutral historia som kan analyseras och användas till att besvara frågeställningen.

Det inhämtades information från Rengsjö hembygdsförening som hade ett eget litet arkiv med artiklar, intervjuer, bilder och historier om själva lägret. Detta har använts för att analysera hur vardagen faktiskt såg ut för de internerade och arbetande i lägret. Först verifierades det att människorna faktiskt arbetat där genom en personallista för att se så personerna i fråga faktiskt var anställda i själva lägret för att sedan jämföra deras berättelse med övriga källor.

¹² Gustafson u.å.

¹³ Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga 2018.

Sedan införskaffades de kommunala handlingarna i Rengsjö kommuns Kristidsnämnd då det var Kristidsnämnden som administrerade ransoneringen i kommunen och bestämde således vilka förnödenheter som skulle distribueras till lägret. Detta i kombination med tidigare källor analyserades senare för att ge en bredare bild om kost och situationen överlag i både kommunen men i synnerlighet för lägret. Bland dessa handlingar finns till exempel budgetar med specifikationer, fakturor vid inköp samt protokoll där beslut har fattats.

Handlingar från riksarkivet har även använts. Där ibland utdrag ur vissa lägerordrar som utfärdats av ansvarig lägerchef. Dessa regler för lägret har används för att bygga upp själva vardagen för personerna i lägret som arbetade och var internerade och efter dessa blivit lästa och analyserade har en bild skapats om hur en normal dag på lägret kunnat sett ut.

Vissa källor såsom en tidningsartikel i lokaltidningen Ljusnan dök först upp i en av dessa böcker för att sedan inhämtas fysiskt från Ljusnans arkiv. Dock har även andra slutsatser dragits av samma källor som vissa böcker använt sig av när källan i sin helhet har använts. Till exempel under fångupploppet, som en av böckerna nämner det som, där min analys av hela artikeln i kombination med en intervju istället hävdar att det var en protest och inget upplopp.

När all källmaterial hade anskaffats började arbetet med att systematiskt läsa igenom de olika lägerordrar för att se vilka regler och direktiv som fanns i lägret¹⁴. Detta gjordes för att studera om det faktiskt var så hemskt som det talades om i bygden. Efter detta plockades lägerprotokollen fram samt förhørsprotokollen. Detta för att ytterligare fördjupa sig i själva känslan i lägret och för att få en inblick i hur fångarna upplevde lägret i sig. Den första biten av arbetet bestod således av att se själva lägerstrukturen och jargongen mellan interner och de som arbetade.

Därefter fortsatte grävandet. Personallistan från Rengsjö hembygdsförening jämfördes med den interna personallistan som lägret hade för att säkerhetsställa att personer som omnämns i tidningsartiklar verkligen arbetade där samt att säkerhetsställa att namnen på lägercheferna var riktiga¹⁵.

Efter detta började arbetet med att skissa upp hur en vanlig dag skulle kunna se ut för både en intagen och personal i lägret. Tidningsintervjuer i lokaltidningen *Ljusnan* och tidningen *Aftonbladet*, lägerordrar, historier och protokoll analyserades och användes som byggstenar för att skapa en någorlunda riktig dag och efter detta analyserades historierna som använts för att konstatera om dessa var möjliga eller ej.

När själva arbetsdagsanalysen var klar började arbetet med upprorsdagen. Först lästes tidningen Ljusnans artikel för att se hur de formulerade sin artikel om vad som skett under upproret. Därefter analyserades förhørsprotokoll om händelsen för att försöka skapa en bild om vad som hände under själva upploppet samt vad som fångarna ansåg hade bidragit till själva händelsen och hur vakterna såg på det som inträffade¹⁶.

¹⁴ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916.

¹⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. D

¹⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

1.6. Källor och Källkritik

Materialet som studerats är handlingar från Rengsjös kristidsnämnd åren 1940 till 1947. Detta är för att undersöka hur ransoneringen sköttes gentemot lägret då denna nämnd var ansvarig för ransonering för kommunen under kriget och skötte det administrativa som berörde krisläget som rådde i kommunen. Dessa handlingar blev viktiga för att se hur mycket mer arbete som behövdes utföras för att också administrera ransoneringen till själva interneringslägret.

Intervjuer i både lokalmedia och riksmidia från personer som arbetat i lägret har använts. Två intervjuer används där en kvinna som arbetade som kökspersonal berättar om hur hon upplevde lägret generellt och fångarna. Även en intervju med en person som jobbat i lägret och kände många som jobbade där kommer användas. Problemet som kan uppstå med detta är att bilden blir nyanserad och måste således verifieras mot en annan källa. Detta material har hembygdsföreningen i Rengsjö bidragit med. De bidrog även med en rundtur på området där lägret stod, ett fotografi på själva lägret från 1944, ett fotografi på alla som arbetade där med tillhörande personalregister. Dessa personliga berättelser ger en inblick på hur specifika personer upplever vardagen och hur deras arbete eller vistelse i lägret kunde se ut. Som det har nämnts tidigare är detta upplevelser och inte officiella dokument vilket innebär att känslor istället för fakta blir det som blir beskrivet i intervjuer. Därför måste dessa källor också sättas i perspektiv till de lägerordrar som utfärdades eller de olika rapporter som upprättades. Intervjuerna användes för att få en personlig inblick i lägret och vad som kunde ha bidragit till själva upproret i November 1944.

Riksarkivets handlingar om Rengsjö från Socialnämnden. Till dessa hör förhørsprotokoll, interna brev, lägerordrar och liggare. Dessa handlingar skapades av både lägerledningen och Socialnämnden för att ha ordning på vad som hände i lägret samt hur själva driften fördes. De olika läger direktiven har varit speciellt intressanta för detta. Handlingarna i sig är den viktigaste evidensen i arbetet då dessa är officiella direktiv och handlingar från lägerledning, socialstyrelsen och övriga personer som arbetade och vistades i lägret.

Tidningsartiklar från lokaltidningen Ljusnan har använts. Dels en artikel över ett fånguppror som hände men även några om rymningar från läger som inte låg så långt ifrån Berga lägret. De övriga artiklarna har använts för att se hur mycket den lokala tidningen skrev om liknande händelser från andra läger. I detta fall rymningar. Vilket avsaknaden av liknande artiklar var för Berga lägret har varit huvudsyftet. Dessa artiklar i kombination med förhørsprotokoll skapar en bild om ett potentiellt händelseförlopp även om ingen neutral part har inrättat själva rapporten eller artikeln. Då artiklarna och intervjuerna är skapade av media i underhållningssyfte blir det viktigt att inte förlita sig helt på dessa utan verifiera så mycket som möjligt av innehållet med övriga källor. Dock har dessa bidragit till att måla upp en bild om vad som hände den dagen upploppet skedde.

1.7. Avgränsningar

Regler, driften och den dagliga verksamheten är det som är relevant i detta arbete. Även om det fanns ett till läger i Bollnäs som är grannkommunen så blir det inte relevant i själva huvudsyftet med detta arbete och kommer således inte att få någon betydande roll i uppsatsen. Spannet i tid kommer att gälla tidigast ett år innan lägret öppnades till ett år efter att lägret stängts med undantag för eventuella av frågorna relevanta händelser och årtal.

Då den etiska delen kan bli problematisk för kvarlevande till personer som var involverade i interneringslägret eller kommunen blir det extra viktigt med avgränsningen till en övergripande analys av lägrets verksamhet och inte till människors separata agerande så till vida att inte personerna har haft en betydande administrativ roll. Därför kommer även få nämnas vid namn.

Lägret öppnades 1942 och stängdes 1945 vilken är den tidsperiod som arbetet avser.

1.7.1 Framtida syften och frågeställningar

Under detta arbete har många viktiga frågor dykt upp. Hjälpte kristidsnämnden att finansiera lägret i hemlighet? Hur mycket visste människorna i bygden egentligen om lägret? Hur upplevde invånarna i Rengsjö kommun allt detta?

Listan kan göras lång. Dock fanns det inte plats i detta arbete att besvara dessa frågor. Varför detta lyfts i avgränsningen är så att personer som läser detta arbete kanske får ett intresse att söka efter dessa svar i materialet som använts och skapa framtida arbeten för att öka kunskapen om interneringslägret.

1.8. Forskningsläge

Det har skrivits arbeten om interneringslägren i Sverige tidigare. Dock har dessa fokuserat på lägerverksamheten i ett makro perspektiv eller för ett specifikt koncentrationsläger utanför Sveriges gränser. I dessa uppsatser har samma typ av frågeställning undersökts men fokus har oftast varit på fångarnas perspektiv och vardag. Det har även skrivits böcker som handlar om både interneringsläger och koncentrationsläger runt om i Europa men inget specifikt om Berga lägret.

Av böckerna som skrivits om svenska interneringsläger så har 3 böcker blivit använda . Boken *Med blicken över axeln*¹⁷ som är skriven av barnbarnet till en internerad har använts för att få en nyanserad bild att ställa mot övriga historier som används såsom tidningsartiklar och intervjuer. I boken beskriver den internerade att han blev hårt behandlad av vakterna men när lägret stängdes 1945 blev han mycket väl omhändertagen av en familj i Rengsjö. Av respekt för de anhöriga utelämnas deras namn.

En annan bok som används är *Bombattentat och interneringsläger; Händelser i Sverige under andra världskriget*¹⁸. Denna bok har använts för att få en insikt i samhället i stort och

¹⁷ Daniel Waluszewski, *Med en blick över axeln* (Enskededalen: Walab, 2012).

¹⁸ Gustafson u.å.

Sveriges behandling av människor man såg som problematiska under andra världskriget. Varför det var viktigt att använda denna boken i detta arbete är för att försöka förstå fångarnas tankar och förstå deras handlingar, åsikter och vardag på ett mer personligt plan utifrån ett makroperspektiv. Det som urskiljer denna bok från övriga nämnda arbeten är att personen som skrivit denna är involverad i det kommunistiska partiet i Göteborg vilket kan återspegla tankegångarna hos de internerade då de var sympatisörer till partiet. Fokus låg på att framställa hur dåligt Svenska staten behandlade kommunister och besvärliga människor i Sverige. De använde sig dock också av samma arkiv som övriga böcker och arbeten som nämns men vinklingen görs så att Sveriges regering och de som arbetade i lägret framstår som monster. Det intressanta är dock att boken hänvisar både till boken *Svenska Koncentrationsläger i Tredje Rikets Skugga* samt boken *Med blicken över axeln*. Författaren av boken menar att den svenska regeringen godtyckligt plockade in människor som var obekväma utan någon som helst anledning till detta. Författaren menar att även så var fallet i Berga lägret.

Boken *Svenska Koncentrationsläger i Tredje Rikets Skugga*¹⁹ har också använts. Den både validerar vissa källor som använts men även för att få en bredare förståelse om andra interneringsläger i Sverige och kunna jämföra dessa med Berga lägret. Författaren har på liknande sätt gått igenom utlänningskommissionens arkiv samt använt sig av Socialstyrelsens arkiv. Boken visar på att lägren var på många vis lika med ett strikt system för att förhindra fångarna från att rymma samt att se till att inga problem uppstod så som strejker, upplopp eller flyktförsök. Det finns även historier i boken som inte finns i Riksarkivet eller på hembygdsföreningen. Dessa har använts väldigt sparsamt. Boken beskriver även Berga lägret som det absolut hårdaste av alla läger och bygger den slutsatsen på både internerades citat och de lägerordrar som uppfördes.

Ett arbete som bör lyftas i detta är *Krigsfånge eller flykting? Svenska interneringsläger för utländsk militärpersonal* av Felicia Boberg. Hon har nämligen undersökt situationen för Tyska fångar i lägret Lagerlingen, Sovjetiska fångar i Krampen lägret samt Amerikanska fångar i Gränna. Hennes utgångspunkt är att se om det fanns någon skillnad på behandlingen av fångar beroende på vilken sida man stod i kriget. Hon har även undersökt om det spelade någon roll hur kriget fortskred för behandlingen av dessa olika fånggrupper. Hennes slutsats i arbetet var att ja, de blev olika behandlade beroende på vilken sida och politisk ideologi som internerna hade. Det som tåls att nämna är att hon även konstaterar att det var hur liten personalstyrkan var i dessa tre läger för att hålla koll på så många fångar.

Smedsbo interneringsläger: en sluten disciplinförläggning för flyktingar i Sverige under andra världskriget av Susanne Grahn är ett annat arbete som också är viktigt att lyfta. Hon har gjort en liknande uppsats på ämnet dock om Smedsbo interneringsläger. Hon undersöker även vardagen för de internerade där med liknande material som används i detta arbete. Även i hennes arbete avhandlas lägrets stränghet och hur styrda internerna var i vardagen av diverse lägerorder och regler.

¹⁹ *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga 2018.*

2. Undersökning

Undersökningen delas upp i två delar. I första delen besvaras frågan om vardagen och den dagliga verksamheten i lägret. I den andra delen redogörs vad som bidrog och enligt förhören som hölls efter tände gnistan för fångupproret den 16 november 1944.

2.1 Vardagen i lägret

Den dagliga verksamheten skulle hålla de internerade sysselsatta och borta från politisk aktivitet som kunde förstöra för Sverige under kriget²⁰. Allt detta styrdes genom olika lägerorder som vakterna såg till att efterföljdes²¹. Till exempel fick fångarna aldrig äta ensamma i matsalen och att alla brev som inkom eller utgick var tvungen att gå igenom lägrets censur för att omöjliggöra att information om lägerverksamheten läckte ut²².

Lägret patrullerades ständigt av personal ur vaktstyrkan. Man hade specifika rutter som vakterna patrullerade samt en patrull väg för att avskräcka potentiella flykttförsök. Vakterna gick aldrig ensam på grund av säkerhetsrisken ifall problem skulle uppstå²³. Detta återges i en intervju i tidningen Aftonbladet med Greta Björänge samt i Utlänningskommissionens arkiv C1 om Rengsjö där diaries över utgående och inkomna skrivelser finns. Det är även där man finner diverse lägerordrar som lägerledningen utfärdade.

2.1.1 De arbetande i lägret

I själva lägret arbetade totalt 18 personer. 12 stycken i vaktstyrkan, en lägerchef och 5 stycken som kökspersonal²⁴. Detta styrks med hjälp av ett personalregister samt ett foto på samtliga som arbetade i lägret. Ofta var det yngre människor som tidigare hade jobbat på Midnäs som var en annan förläggning. Man trodde att man skulle få bättre arbetsvillkor och högre lön. En av de som arbetade där återger i en intervju med Hembygdsföreningen i Rengsjö att: *“Det föreföll som att de trodde att de hade framtiden tryggad jämfört med att arbeta på Midnäs och tittade knappt åt blåkläderna men till Midnäs kom de iallafall.”*

Han menade att alla ville bort från Midnäs lägret och tog således arbete i Berga lägret men när lägret stängdes hösten 1945 så blev personerna tvungna att söka sig tillbaka till Midnäs.

Personen som återger berättelsen som finns bevarad på Rengsjö hembygdsgrd återger även annan historia när nämnde och en Skrivnämndare vid namn Hansén som hade uppgiften att inventera landskapet för att en ny väg skulle anläggas och letade därför efter olika vägmärken som kunde användas. Man hade hört att det skulle finnas en stor sten, en så kallad “Fölsten” som kunde användas. Dock när de kom till platsen där stenen skulle vara

²⁰ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

²¹ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

²² Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916.

²³ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C1

²⁴ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. D

så fanns inte stenen på plats. Man frågade chefen för interneringslägret vad som hade hänt och det visade sig att fångarna skall ha sprängt stenen i ett arbete och forslat bort den från platsen. Hansén skall då ha sagt att *“Kan de inte göra något annat så kan de då göra sattyg.”*

Samma uppgiftslämnare uppger även att det var Rengsjöbor som tjänstgjorde som vakter. Dock anmärkte han följande: *“De hade också vita handskar och en cigarett i mungipan.”*

Han nämner också namn på vakter som jobbade där och vilken gård de var från vilket kan styrkas mot personalregistret som nämnts tidigare.

2.1.2 Internerna och köket

Bestämmelserna för de internerade var väldigt specifika. Till exempel fick inte internerna gå till köket²⁵. Lägerledningen var orolig att internerna skulle antingen förföra den kvinnliga kökspersonalen och således få tillgång till hjälp vid ett eventuellt flyktt försök eller liknande²⁶. Primärt var man dock orolig för att personalen skulle inleda förhållanden med icke-Svenska interner och i värsta fall bli gravida.

Dock uppger Greta Björänge som arbetade i köket vid den tiden i en intervju med tidningen Expressen att *“Jag var aldrig rädd. Vakter patrullerade dygnet runt.”*

Hon beskriver även hur hon och de övriga upplevde nyfikenheten till själva lägret från allmänheten och även oron över att kökspersonalen skulle inleda förhållanden med de internerade. Bland annat att man bara utväxlade några få ord samtidigt som fångarna hämtade mat samt under en intervju med Ljusnan sade hon att hon *“Inte kommer ihåg att det var några flickor som kom hit och tittade.”*

Hon understryker även att personalen hade tystnadsplikt och att om någon frågade om lägret svarade hon och hennes arbetskamrater kort. *“Det vet inte vi.”*

2.1.3 Bestraffningar och lägerdirrektiv

Censuren av de internerades post var även ovanligt hård innan upploppet 1944. Skulle brev skickas eller mottas var personen tvungen att lämna själva kuvertet öppet så lägger ledningen skulle kunna undersöka att inget smugglades ut samt censurera själva brevet²⁷.

Olika typer av bestraffningar användes beroende på vilken typ av överträdelse som en intern hade gjort²⁸. Dock var det upp till lägerchefen att utfärda dessa och det stannade inte på individnivå. Till exempel kunde hela lägret bestraffas om två personer vägrat arbeta under en dag eller om skadegörelse hade inträffat²⁹. Detta kunde resultera i straff som utebliven

²⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C1

²⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. E1

²⁷ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C1

²⁸ Daniel Waluszewski, *Med en blick över axeln* (Enskededalen: Walab, 2012).

²⁹ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C1

permission för samtliga eller indragen radiolyssning³⁰. Det senare sågs som en väldigt hård bestraffning då all radio slogs av. Dock kunde det ses som en välsignelse av vissa. Lägerledningen under lägrets öppnande hade som vana att lyssna på Tysk radio som propagerade för hur bra Tyskland förde krig samt dess propaganda. Detta gjorde fångarna som bestod av kommunister och motståndsmän väldigt upprörda vilket kunde resultera i att man kollektivt tog straffet om utebliven radiolyssning för att få tyst på sändningen.

De individuella straffen varierade inte särskilt mycket. Man hade som standard att använda sig av indragen matranson och utebliven permission för interner som misskötte sig³¹. Enligt lägerorder 12 från den 19 april 1943 står det att *“endast de interner som under dagens bägge arbetspass utföra tillfredsställande arbetsprestationer skall få full matranson.”*

Bland annat finns ett exempel på detta när internen Franz Holtan bestraffas genom indragen ranson. Franz dagliga matintag blev således³²:

Frukost: kaffe / en sockerbit / ½ franska, 1 hård brödbit, 1 smörkula

Lunch: Endast varmrätt. 1 ½ hård brödbit, ½ smörkula, 1 mugg mjölk, ingen efterrätt.

Middag: endast varmrätt, 1 hård brödbit. Inget smör. Vatten. Ingen efterrätt. Inget kaffe³³.

En som arbetade i lägrets kök var en kvinna vid namn Greta Björänge. Hon var 16 år när hon började arbeta i köket. Hon vittnar i en intervju med lokaltidningen Ljusnan den 9 oktober 2008 om situationen i köket. Hon uppger att det var sex personer som hela tiden arbetat i köket där arbetsdagen började klockan 6 då spisen skulle värmas upp med hjälp av eld. Detta var deras uppgift utöver att förbereda maten som till frukost bestod av smörgåsar och gröt. Dock, uppger hon, att kockarna skulle börja klockan 8 för att förbereda resten av dagens mat. Hon uppger även att *“Det var ransoneringar men de fick bra med mat så de blev mätta.”*

Detta innebär att övriga interner fick mer mat än Franz Holtan under tiden för att klara arbetet internerna var tvungna att göra. Alla interner var nämligen tvungna att utföra ett arbete som lägger ledningen tilldelat de internerade³⁴. Det kunde handla om stenbrytning, skogsarbete, vägbeläggning eller annat arbete som ansågs relevant. När arbetsdagen var över fick internerna fritid inne på lägret som de fick spendera som de ville. Detta innebar dock inte total frihet utan att alla aktiviteter som att läsa böcker och kortspel hade godkänts av lägerledningen³⁵.

Utöver detta fick de internerade även kuponger som kunde utbytas mot olika varor inne i lägret såsom tobak, kaffe eller mat³⁶. Internerna fick även en liten lön om 50 kronor per månad som de kunde spendera vid permission³⁷. Dock var det få som fick beviljad permission för att åka in till Bollnäs och de få som fick permission hade strikta regler att följa.

³⁰ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1, F 1

³¹ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

³² Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

³³ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

³⁴ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. B 1

³⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. B 1

³⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

³⁷ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

2.1.4 Ransonering och Kristidsnämndens ökade kostnader

För att se till att ransoneringen följdes så tog man hjälp av Kristidsnämnden i Rengsjö med start 1942 när lägret upprättades³⁸. Då nämndens uppdrag utökades till detta så äskade man pengar första gången i januari 1942. Tidigare år, 1941 hade man en total budget på 3073 kronor vilket kan läsas i budgeten från samma år. I en revisionsberättelse och fråga från revisorn uppger han följande: *“Totalkostnaden för kristidsnämnden för år 1942 uppgår till kronor 4.610,01”*³⁹.

Detta innebär att under 1942 fick kristidsnämnden totalt 1537 kronor mer i budget när lägret upprättades⁴⁰. Antagligen för att möta det nya behovet som uppstod för att administrera lägrets ransonering. Dock kom den kostnaden att stiga och vid en ansökan om statsbidrag till kostnader för kristidsnämndens administrativa verksamhet under året 1944 kan läsas att nämnden ansökt om pengar från staten. De uppger att deras totala kostnad för kristidsnämndens administration 1944 uppgick till 5356 kronor. Det sista budget anslaget som Kristidsnämnden levererar under lägrets drift var 1945. Man meddelade att kristidsnämndens totala kostnad var 5990 kronor för verksamhetsåret 1945. Nämnden fick alltså mer pengar för att hjälpa till med ransoneringen rent administrativt under hela lägrets livstid från 4610 kronor vid lägrets öppnande till 5990 kronor vid lägrets stängning. Detta tyder på att kristidsnämnden behövde lägga ner mer arbete än vad som tänkts under kristid vilket kan härledas till lägrets öppnande då nämnden 1941, året innan lägret öppnades, hade en total budget på 3073 kronor.

Dock fick inte kristidsnämnden alla pengar man ansökte om. Till exempel nämns i svaret om ansökan för kostnaderna 1943 att en utgift om 18:83 kronor inte avser kostnad för nämndens administrativa verksamhet och istället för de 1744,02 som man ansökte om fick man bara 1734,85. Detta är något som återkommer i flera andra äskanden efter lägrets upprättande som inte finns innan. Alltså att nämnden efter 1942 har sökt mer och mer pengar men att Kristidsstyrelsen i Gävle inte ansett att vissa kostnader har varit relevanta för det administrativa arbetet.

Även lönen för kristidsnämndens ordförande började ökas vid 1942 när man fick det administrativa arbetet för lägrets ransonering på sitt bord. Detta visas framförallt i de många motioner i Rengsjö kommun om höjt arvode för kristidsnämndens ordförande. Innan 1942 fanns ingen motion eller ansökan men i januari 1942 ansöks första gången och beviljades varje gång. Till exempel fick ordförande ett totalt arvode på 2400 kronor 1945 men endast 820 kronor 1941.

Allt detta visar på att kristidsnämnden fick ett större uppdrag 1942 då man var ansvarig för ransoneringen i lägret⁴¹.

³⁸ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. G

³⁹ Kristidsnämnden Rengsjö Kommun 1934-1947, Rengsjö Kommun. 1943 Revisionsrapport

⁴⁰ Kristidsnämnden Rengsjö Kommun 1934-1947 u.å.

⁴¹ Kristidsnämnden Rengsjö Kommun 1934-1947 u.å.; Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916.

2.1.5 Natliga kontroller och Högboms förändring

Varje timme under natten skulle fångarna och deras tillhörigheter kollas av⁴². Vakterna gick in i barackerna och lyste i ansiktet på varje fånge för att väcka dem och sedan gick de igenom deras ägodelar för att se till att ingen hade lyckats komma över några nya gods eller brev som lägerledningen såg som farliga⁴³. Dock ändrades detta först till tre gånger under den nya lägerchefen Birger Högbom för att sedan avskaffas⁴⁴. Detta kan läsas i de nya lägerdirektiven som uppkom den 3 oktober 1944 efter att Birger Högbom tillträtt posten.

Internernas scheman för dagen var även hårt reglerade. När de blev väckta skulle de först inställa sig i ett uppsamlings rum för att få information från lägerledningen⁴⁵. Dock innebar detta i början under Rydén att internerna fick en utskällning och att de skulle sköta sig. Därefter var det dags för frukost varpå internerna sedan fick dagens arbetsuppgifter utdelade. Efter lunch och ytterligare arbete avslutades dagen med middag och därefter fritid. Barackerna skulle vara släckta senast 21:30 då internerna var tvungna att sova. Dock blev inte sömnen lång då första kontrollen för kvällen startade 22:30 för att sedan timmen efter hända igen. Så fortskred natten ända till klockan 07:00 när det var dags att kliva upp och börja dagen på nytt. Som tidigare nämnt blev nätterna lite bättre efter att Högbom blivit lägerchef när de natliga kontrollerna försvunnit⁴⁶.

2.2 Upplopp och förändring

Den 16 november 1944 beslöt 33 fångar att bryta sig ut från lägret⁴⁷. Under lång tid hade de utstå natliga räder en gång i timmen från vaktstyrkan som letade efter otillåtna saker som de internerade hade kunnat smuggla från utsidan, stulit på arbetet eller brev som de planerade att skicka. Även hade det dykt upp en tysk kollaboratör i lägret vilket fick de övriga internerna att bli väldigt upprörda. Hårt arbete och en väldigt hård censur rädde även i lägret och fast den förre och, enligt internerna, tyskvänliga lägerchefen Bror Rydén ersatts av en mer human efterföljare i Birger Högbom var stämningen uppskruvad.

Visserligen hade situationen i lägret förbättras genom att de natliga räderna progressivt förminskats för att sedan tas bort i oktober samma år samt att den nya lägerchefen faktiskt socialiserade med internerna fanns det fortfarande stor missnöje. Inte minst på grund av den stress som internerna kände då man nekades en tidsbestämmelse för när man skulle släppas fri. Även nya regler som implementerats i lägret efter att Birger Högbom tillträtt bidrog till den nedåtgående spiralen som skulle nå sin kulm på morgonen den 16 november 1944. Högbom hade nämligen infört att fångarna ej fick ta mindre mat i köket för att kvittera ut resten i kuponger som de sedan kunde skicka hem till behövande utan nu måste ta ut allt

⁴² Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

⁴³ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916.

⁴⁴ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

⁴⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

⁴⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

⁴⁷ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A, A 1, B 1,

eller låta den mat som de ej avsåg att äta gå förlorad. Även infördes ett förbud mot att ta ut kaffe på sitt tobakskort samt att de internerade inte kunde köpa tvål⁴⁸.

2.2.1 Kvällen innan upploppet

Det som dock fick bägaren att rinna över för internerna var att dagen innan hade en intern, enligt de andra internerna, meddelat lägervakterna att några interner under en permission i Bollnäs fått med sig pengar som sedan användes vid ett kortspel kvällen innan⁴⁹. Detta gjorde vakterna högst bekymrade. Lägervakterna förberedde sig för att söka igenom alla interner och deras förvaringsskåp för både kortleken men även för att finna de påstådda kontanterna.

Klockan 17:00 började allt med att lägerchef Högborn kom in till matsalen och meddelade att en genomsökning skulle genomföras då det hade kommit till hans kännedom att några interner hade tagit med sig pengar från Bollnäs efter en permission. Internerna fick ordern att vara kvar i matsalen medan vakterna gick igenom deras skåp och visiterade internerna en och en. Den första att bli visiterad var en dansk man vid namn Simon Janovsky. Det var även han som blev angiven att ha smugglat med sig fem hundra kronor till lägret och man var orolig att detta skulle användas vid ett flyktt försök. Dock hävdade han bestämt att han hade förlorat alla pengar i kortspel⁵⁰. Medan han blev visiterad sprang övriga fångar dock tillbaka till sina logement och vägrade låta sig bli genomsökta⁵¹.

Simon Janovsky protesterade högt under visitationen och enligt ett vittnesmål från internerna Nils Fredriksen som enligt egen utsago stått utanför fönstret till lokalen där Janovsky visiterades uppträdde Janovsky "mycket uppretat på direktören, som uppträtt lugnt"⁵². Det som bör tas i beaktning i detta är att det var samma Fredriksen som meddelat Lägerchef Högborn om både kortspelandet och om att det fanns pengar i lägret.

När nästa person skulle visiteras var dock Janovsky kvar och fortsatte med sitt klagande. Dock hade han blivit rasande vid detta laget och börjat kasta kläder runt omkring sig och inte för en när han tog upp en pall och siktade mot fönstret ingrep två vakter och fick således kontroll på honom från att totalt riva rummet. Kvällen hade inte nått sitt crescendo än för nu kom det Högborn till känna att de andra fångarna hade brutit mot hans order och sprungit tillbaka till sina baracker. Högborn lät då Janovsky gå och gick genast med två vakter till baracken men när de kommit in till dagrummet möttes de av en grupp interner som samlats i en protest. Internerna mötte vakterna med diverse glåpord där det mest talande var att en man hade "vistats 2 ½ års tid i ett tyskt koncentrationsläger, men att han aldrig utsatts för en sådan behandling som i Rengsjö". Efter denna konfrontation beslutade Högborn att avbryta operationen.

För Janovsky slutade kvällen med att han efter att ha legat bakom utedasset och verkat "vara fullkomligt från sina sinnens fulla bruk", enligt Högborn, blivit inburen till sjuksalen och

⁴⁸ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. C 1

⁴⁹ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

⁵⁰ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A

⁵¹ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A, A 1

⁵² Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

fått lugnande⁵³. Dock skulle Janovskys roll i upproret vara över då han dagen efter lämnades kvar för att bevisa vad som kunde hända med människor i Berga lägret. Han låg nämligen kvar i sin säng helt apatisk medan de andra fångarna tog sig ut.

2.2.2 Marschen mot Bollnäs

Internerna hade som mål att ta sig till Bollnäs för att tala med både polismyndigheten och lokaltidningen Ljusnan om deras situation i lägret och hur dåligt de upplevde att de behandlades. Detta återges både i Ljusnan men även i flertalet förhör som hölls efter upploppet⁵⁴. De överlämnade en skrivelse till vakterna innan de marscherade ut från lägret. Då de var fler än vakterna så beslutade vakterna att inte ingripa. I det efterföljande förhören med internerna signeras ett förhårsprotokoll av samtliga där beskrivningen lyder:

“Hermed erkjenner jeg mig å ha full kjennedom at jeg har lest, og forstått erklæringens innhold som går ut på og forlate Rengsjö Forleggning, for at opsøke de svenske myndigheter i Bollnäs. Grunnen til denne aksjon, er den umenskelige behandling, som samtlige interner er utsatt for, på Rengsjö Forleggning.”

Därefter var deras plan att man skulle stanna kvar i Bollnäs och vägra återvända till lägret. Dock behövde inte internerna inte gå hela vägen till Bollnäs för att genomföra detta. Lägerchef Högborn var orolig att människor skulle komma till skada av fångarna och hade kontaktat tidningen, polisen samt hemvärnet för att möta upp internerna och hindra dem från att komma till Bollnäs⁵⁵.

Internerna hans ikapp efter landsvägen och efter en stunds förhandling så beslutade internerna för att återvända med löften om mildare villkor och bättre behandling av lägervakterna.

Dagen efter skrevs en artikel i lokaltidningen Ljusnan. Själva artikeln fick dock inte något stort utrymme. Följande kan läsas:

“Man kan fatta att ledningen hade några spännande timmar inför den visserligen anade demonstrationen. När hela den brokiga samlingen, som inte innehåller några av samhällets förnämligare element avvek, ställdes naturligtvis de ansvariga inför valet: ska vi göra bruk av vapnen eller inte.”

Man beskriver sedan hur den kloka ledningen beslöt att ingen skulle skjutas utan att de skulle ta hjälp av Bollnäs polisen som mötte internerna med en bil och tio man. Tidningen intervjuade även Landsfiskal Ragnar Stenborg som förklarade att *“Man får betrakta deras marsch mot Bollnäs som en ren demonstration.”*

Det som dock även kan citeras är att Herr Stenborg även förklarade att han *“Rökte upp ett helt paket tobak!”* då han var orolig att det skulle bli något allvarigare av situationen. Det

⁵³ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

⁵⁴ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

⁵⁵ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916. A 1

skrivs även att det var Herr Stenborg som fick internerna att få tillbaka förståndet och gå tillbaka till lägret då *“lyckades vi få internerna att inse det lönlösa med sin demonstration.”*

2.2.3 Efterspel

Det skrevs inget mer om lägret i Ljusnan under tiden lägret var i bruk. Dock skrevs det bara under de följande veckorna efter upproret många artiklar om flykter av interner från ett närliggande läger: Hälsingemo.

Greta Björänge som nämnts tidigare berättar dock om att interner ändå lyckades rymma. Dock säger hon att *“Jag begriper inte hur de lyckades ta sig över taggtråden.”*

Denna incident bestyrker att livet inte var enkelt i lägret. Dock visar förhållningsprotokollen också att även om stämningen var hätsk mellan vakter och interner så var risken för våld liten under själva aktionen.

3. Avslutande diskussion/Slutdiskussion/Analys

Syftet med detta arbete var att få en större förståelse för hur vardagslivet i lägret var för både de internerade och arbetande. Vilka som arbetade där samt vad som potentiellt lät till upproret i november 1944. Det är ett viktigt arbete för att bevara minnet av krigsåren i kommunen. Tack vare dessa lägerordrar, personalregister, förhållningsprotokoll och handlingar från det kommunala arkivet kan en bild skapas om hur vardagen för en vakt eller intern kunde vara. Till exempel att internerna enligt lägerdirektiv 1 inte fick äta ensamma, om internernas bågare som rann över och resulterade i ett uppror. Dock tycker jag att ordet uppror är missvisande och anser att ordet aktion är mer rättvist, eventuellt demonstration, då inget våld förekom och ingen skadades.

Något som också fastslås i framförallt i lägets personalregister och i fångregistret är att samtliga som arbetar som vakter eller är internerade är mellan 15 och 34 år. Därför kan det i kombination med kriget i Europa ses som logiskt att införa alla dessa lägerordrar och ha strikta scheman för internernas dagar. Allt för att bibehålla kontrollen i själva lägret. Dock är det anmärkningsvärt att så få personer också arbetade i lägret vilket även nämns i andra arbeten inom samma ämne. Detta styrks även i *Krigsfånge eller flykting? Svenska interneringsläger för utländsk militärpersonal* av Felicia Boberg. Även hon noterade att samtliga som arbetade i lägret var unga och att mycket fokus låg på att ha kontroll på internerna. Detta beror troligen på antalet vakter som var betydligt färre än antalet interner samt den låga åldern på vakterna.

Det står klart att Sveriges situation under kriget återspeglas i driften av lägren och hur attityden skiftades mot internerna. Vid krigets början sågs allt som var emot krig eller pacifism som farligt och lika var det med allt som rörde kommunism eller Tysklands fiendliga personer. Allt eftersom kriget fortskred och attityder ändrades blev vardagen en annan för

både internerade och arbetande i lägret vilket måste ha varit psykiskt påfrestande för alla parter. Detta kan också tydas genom fångupproret samt de eftergifter som gjordes efter. Tanken var att blidka den sida som såg ut att vinna själva kriget. Författaren av *Bombattentat och interneringsläger; Händelser i Sverige under andra världskriget* anser att Sverige var fegt och vände kappan efter vinden. Även att man skulle ha låtit fångarna i Berga och andra interneringsläger få gå fria. Det som återfinns i lägerodrar och register är att personerna i Bergas interneringsläger var människor som hade begått brott eller var desertörer. Alltså inte bara för att de var kommunister. Dessa personer ansågs dock inte tillräckligt farliga för att bli inlåsta i fångelse vilket också var ett alternativ under kriget.

Att Ljusnan också skrev så lite om själva Berga lägret är både underligt men också i linje med Sveriges önskan att förbli neutralt i kriget. Förutom upproret så skrevs faktiskt inget om själva Berga utan bara om diverse försök att rymma i andra läger eller vilka fångar som satt runt omkring i andra läger. Visserligen var det förbjudet att beträda området när lägret stod på plats och även om människorna i bygden kunde se taggtråden så hade människorna annat att tänka på. Ransoneringen, kriget samt en mycket stor debatt som pågick i kommunen under tiden: en eventuell ihopslagning med antingen Bollnäs eller Nor kommun. Detta kan läsas i både kristidsnämndens protokoll samt i Rengsjö kommuns egna protokoll. En slutsats som kan dras av denna kombination är att både tidningen samt kristidsnämnden hade annat att tänka på än ett interneringsläger som staten placerat i bygden. I allafall tänkte man inte mer på det än som behövdes. Dock fullföljde kristidsnämnden sitt uppdrag och såg till att ransoneringen fullföljdes i lägret.

Det finns en tydlig linje när vistelsen i lägret börjar bli human. Den första tiden, Rydén tiden, var full med motsättningar mellan intagna och vakter då lägerchefen, enligt internerna själva, hade en Tyskvänlig hållning och därmed såg alla kommunister och motståndsmän som mer än bara människor som skulle hållas koll på vilket kan förklara alla de hårda lägerdirektiv han skrev såsom den om nattlig visitation varje timme. En teori kan vara att det var därför som han blev ditplacerad från första början för att visa Tyskland att Sverige tog deras oro på allvar. Detta kan ej uteslutas då man läser de lägerdirektiv som Ryden skrev och signerade och återfinns i interneringslägrets arkiv som tillhandahålls av utlänningskommissionen att en hård disciplin och bra koll på fångarna skulle hållas. Även i förhör uppger vissa interner detta.

Den andra delen, Högbom tiden, får visserligen en tuff start med ett uppror och en väldigt hätsk stämning mellan vakter och interner men får ändå ses som en bättre tillvaro då både de nattliga visitationerna försvann men även att internerna nu kunde kommunicera på daglig basis med själva lägerchefen. Även den Tyska radiokanalen försvann och ersattes av en Svensk kanal. Därför anser jag att det finns en tydlig början och ett slut när lägret kunde klassas som Tyskvänligt till när Berga interneringsläger blev mer som övriga Svenska läger.

I sitt arbete *Smedsbo interneringsläger: en sluten disciplinförläggning för flyktingar i Sverige under andra världskriget*, av Susanne Grahn dras även denna slutsats att internerna i början var väldigt hårt kontrollerade med många lägerdirektiv och regler samt ett strikt schema. Det som blir tydligt dock är att alla läger hade olika typer av funktioner men även olika sorters bestraffningar. Bland annat finner hon inte att internerna i Smedsbo inte blev bestraffade genom indragna ransoner, vilket skedde i Rengsjö. Dock förekom ingen isolering i Rengsjö vilket författaren av detta arbete upptäckte att förekom i Smedsbo.

Även tanken om att Tyskland när som helst skulle kunna invadera Sverige och inrätta regelrätta koncentrationsläger måste ha varit påfrestande. Många internerade kom nämligen från länder som tidigare blivit invaderade av Hitlers tredje rike. Flera interner vittnar om hur de med egna ögon sett flera partikamrater och vänner dö i läger eller genom Gestapos, SS eller armén. Det är alltså inget som bör skönmålas att den svenska staten via socialstyrelsen och utlänningskommissionen godtyckligt tagit människor från gatan i vissa fall och placerat dem i bevakade läger. Den stressen och tankarna manifesteras tydligt när man läser de olika förhören i lägrets arkiv. Många frågar sig varför man håller motståndsmännen fången och inte hjälper dem till gränsen så de kan befria sina hemländer från Tyskarna.⁵⁶ Detta styrks också via Felicia Bobergs arbete *Krigsfånge eller flykting? Svenska interneringsläger för utländsk militärpersonal*. Hon drar nämligen samma slutsats när det kommer till behandlingen av interner och hur det skiftade beroende på hur kriget fortskred.

Slutsatsen blir tillslut att anledningen till lägrets regler och situationen i sin helhet var på grund av de internerades natur då de enligt fångregistret var dömda eller misstänkta från deras hemländer. Även Sveriges positionering i kriget spelade en viss roll för driften i lägret. Jag finner dock inte att lägret i sin helhet var värre än övriga läger i Sverige förutom de nattliga inspektionerna som försvann senare och blev mildare än många andra läger i riket. Det finnes även att schemat för vakter och interner inte skiljs mycket från övriga interneringsläger. Man hade fasta tider som man åt, som man arbetade, som det var nedsläckt och kväll samt ett etablerat straffsystem om en intern misskötte sig. Med allt detta anser jag att boken *Svenska Koncentrationsläger i Tredje Rikets Skugga* ger en missvisande bild av lägret i Rengsjö. Både då att det är personligt vad som bedöms som "värst" i detta fall men även att lägren hade olika uppgifter. Dock var situationen för de internerade väldigt påfrestande med alla dessa regler och ordrar vilket också är den röda tråden i boken.

4. Sammanfattning

Interneringslägren i Sverige är ett mörkt kapitel under det andra världskriget. Sveriges Utlänningskommission placerade dessa läger på fördelaktiga platser runt om i Sverige för att kunna hålla koll på besvärliga människor i Sverige. I detta arbete undersöks den dagliga verksamheten i ett av dessa läger: Berga lägret i Rengsjö. Både för de som arbetade i själva lägret och de som satt internerade där. Även vad som fick internerarna att göra upplopp mot lägerledningen undersöks.

⁵⁶ Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv 1916.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Litteratur

Gustafson, Kenneth, *Bombattentat och interneringsläger: Händelser i Sverige under andra världskriget*, Andra upplagan uppl. (Kungälv: Contextus Mediateknik AB, u.å.).

Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga (Natur & Kultur Allmänlitteratur, 2018).

Waluszewski, Daniel, *Med en blick över axeln* (Enskededalen: Walab, 2012).

5.2 Artiklar

Tidningen Ljusnan, 17 november 1944.

5.3 Arkiv

Kristidsnämnden Rengsjö Kommun 1934-1947, Rengsjö Kommun.

Statens Utlänningskommission 1916-1976, Andra världskrigets lägerarkiv, 1916, Statens utlänningskommission,

<https://sok.riksarkivet.se/fritext?postid=Arkis+624d89c7-8b51-4c33-a665-6c062bd7134f&tab=post&flik=1&s=Balder>.

Rengsjö Hembygdsförening, arkivmaterial.

5.4 Online Material

Krigsfånge eller flykting? Svenska interneringsläger för utländsk militärpersonal, Boberg, Felicia, Umeå Universitet, 2018

<https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1148455/FULLTEXT01.pdf>

Smedsbo interneringsläger: en sluten disciplinföreläggning för flyktingar i Sverige under andra världskriget, Grahn, Susanne, Jönköpings Universitet, 2012,

<https://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:662552/FULLTEXT01.pdf>